

BERNÁT PÉTER

CSÖRSZ-ÁROK, AZ ELFELEJTETT ÓKORI VÉDELMI VONAL

DEVIL'S DITCH, THE FORGOTTEN ANCIENT DEFENSE LINE

A Magyar Alföldön egy több mint ezerkétszáz kilométeres késő ókori védelmi vonal található. Méreteit tekintve a Kárpát-medencében valaha épített legnagyobb katonai létesítmény. Mégis, alig tudunk valamit az építéséről és történetéről. Jelen tanulmányomban ennek a védelmi vonalak a történetét mutatom be.

On the Hungarian Plain, more than one thousand two hundred kilometers line of defense can be found from the late antiquity. In the dimensions of the Carpathian Basin, it is the largest military installation ever built. Still, we know hardly anything about the building and its history. In present study, I tell the story of this defense lines.

A Csörsz-árok korának meghatározása

A ma Csörsz-árokrendszer néven ismert, a Duna-Tisza-közén és a Tiszántúlon végigfutó, többszörös sáncárok-rendszer több egymással párhuzamosan futó védelmi vonalból áll. Ezeket két nagyobb részre szokás osztani, az úgynevezett belső és külső sáncokra. Soproni Sándor, aki először állított fel tudományos teóriát a sáncok római eredetéről, még úgy tartotta, hogy külső a régebbi, és a belső az újabb.¹ Ezzel szemben azonban azt kell megállapítanunk, hogy a belső sáncrendszer befejezett és összefüggő, szemben a külsővel, ami szaggatott, bizonytalan vonalvezetésű és befejezetlen. Vagyis a belső sáncok épültek régebben, mivel a külsők befejezetlensége arra utal, hogy a

---

¹ SOPRONI, 1969. 47-48.

rendszer felbomlott a munkálatok befejezése előtt.² Mindezek alapján a befejezett belső sáncokat kell régebbinek tekintenünk.

Láthatjuk tehát, hogy a belső sáncrendszer az idősebb, ám magának a teljes sáncárok-rendszernek a korát még nem határoztuk meg. Építésüket a III. századtól a IX. századig a Kárpát-medencében élt összes néphez próbálták már kötni.³ Ennek a meglehetősen tág időintervallumnak az okát abban kell keresni, hogy pontosan datálható leletanyag nem került elő a sáncokból, ezért csak közvetett bizonyítékok alapján lehet meghatározni azok korát. A Csörsz-árokrendszer, ezen közvetett bizonyítékok alapján pedig nem lehet régebbi a III. századnál, mivel Mezőkövesdnél és Jászfényszarunál II.-III. századi szarmata gödröket vág át, valamint Tarnadsadánynál egy 220-300 között keltezhető szarmata sírra épült.⁴ A IX. századnál pedig azért nem lehet újabb keletű, mert a magyar betelepülés után már biztosan tudjuk, hogy nem épülhetett, mivel akkortól már jól dokumentált a térség történelme, és értelme sem lett volna megépíteni a sáncárok-rendszert.

Mint látjuk, a régészeti leletek nem tesznek lehetővé pontos datálást, ezzel szemben az írott források segítségével már szűkíteni tudjuk a III-IX. századig húzódó széles időhatárt. Azt tudjuk, hogy a kérdéses időszakban csak a szarmaták szállásterületei estek teljes egészében a sáncok határain belülre, ez alapján automatikusan adja magát a sáncrendszer szarmatákkal történő kapcsolatba hozása. Vagyis, ez a sáncok építésének III-V. század közé eső datálását valószínűsíti. Az 1559-es Krakkói Krónika is, amelyben először szerepel a Csörsz-árok név, ebbe a korszakba helyezi a sáncok építését, azaz a hun idők elé: *„Azért hittanak Czersz árkaiknak, ...hogy az árkot az országnak oltalmára legelőször az csináltatta volna meg Attilának előtte, mikor itt külön- különb nemzetek lakoztak:”*⁵ Egy másik forrás még inkább közelebb visz a sáncok korának megállapításához. Theophylaktos Simokattes, Maurikiosz császár (582-602) avarok elleni 601-602-es hadjáratának leírásánál régi római sáncokat említ a Viminaciummal szemben.⁶ Ez a leírás is minden bizonnyal a Csörsz-árokrendszerre vonatkozik, mivel annak sáncai pontosan Viminaciummal szemben érik

2 MRÁV, 1999. 86-88.

3 SOPRONI, 1969. 44-45. / SOUTHERN-DIXON, 2000. 27.

4 SOPRONI, 1969. 45.

5 MAKKAY, 1995. 62. / BALÁS, 1961. 5.

6 SOPRONI, 1969. 48

el a Dunát. Mindezek alapján a VII. századot is ki lehet zárni a Csörsz-árok keletkezési idejeként, mert az előbbieket tanúsága szerint az 601-602-ben már állt és akkor is réginek számított. Ráadásul a bizánci történetíró is rómainak tartja.

Összegezve a fentieket, a Csörsz-árok lehetséges építési idejét sikerült a III. és a VI. század közé szűkíteni, és ebben az időszakban a szarmaták voltak, akik a sáncrendszer által határolt területen éltek. Régészeti tény, hogy a késő szarmata leletek szinte csak a sáncokon belülről kerültek elő, azokon kívül csak szórványleleteket találtak, de azok sem voltak pár kilométernél messzebb a sáncoktól.⁷ Tehát, a sáncok megépítését mindenképpen a szarmatákhoz kell kapcsolnunk. A kérdés csak az, hogy tényleg a szarmaták építették-e? Valószínűleg a konkrét munkálatokat ők végezték, de római irányítás alatt, erre utal a sáncok szerkezete és tervszerű rendszere, valamint az is, hogy Theophylaktos rómainak tartja őket. A sáncok megépítéséhez szükséges nagyarányú szarmata-római együttműködés pedig csak szövetség esetén elképzelhető és egy nagyon kritikus helyzetben.

Előzményei

A rómaiak és a szarmaták számos háborút vívtak egymás ellen az I. és a IV. század között, ezek sorába illeszkedett a 322-es támadás is, melynek során a szarmaták Rausimodus királyuk vezetésével megtámadták Valeria provinciát.

A 322-es támadás jelentőségére csak abból tudunk következtetni, hogy az azt követő büntető expedíciót maga a császár, Constantinus vezette. Ennek során a római csapatok szarmata területekre helyezték át a hadszínteret, és szétverték Rausimodus erőit.⁸ A római erők egy hónapot (június-július) töltöttek az Alföldön, majd Margumnál tértek vissza a birodalom területére.⁹ Az Alföldön töltött egy hónap alatt Constantinusnak és tanácsadóinak volt idejük arra, hogy behatóbban megismerkedjenek a kialakult viszonyokkal, s ez meggyőzte őket, hogy változtatniuk kell a szarmata politikájukon, ezért 322 nyarán így

7 SOPRONI, 1969. 45. / KULCSÁR, 1998. 1.kép. Eszerint 197 lelőhelyből 13 van a sáncok között és 19 azokon kívül. De ezek közül is csak 7 III-IV. századi, amikből 5 a Szamos vidékén van, ahova II. Constantius a limigantes telepítette.

8 MÓCSY-FITZ, 1990. 47. / MÓCSY, 1974. 107-108.

9 MÓCSY, 1974. 108.

szereződést kötöttek a szarmatákkal a közös ellenség, a gótok ellen. Ez azt jelentette, hogy a rómaiak garantálják a szarmata határokat a gótokkal szemben, cserében a szarmaták nem támadnak római területekre.¹⁰

Visy Zsolt, Tóth Endre, Soproni Sándor és Fülöp Gyula is úgy tartja, hogy a Csörsz-árokrendszer ekkor, a Constantinus által garantált határ jelzésére épült meg 322 és 332 között.¹¹ Ezzel szemben én úgy vélem, hogy a sáncárok-rendszer megépítése olyan viszonyokhoz köthető, amikor a szarmaták már nem voltak képesek egyedül megvédeni szállásterületeiket. Ez pedig csak a szarmaták hadipotenciáljában bekövetkező nagyarányú csökkenés esetén képzelhető el. Ilyen arányú csökkenés pedig nem 322 és 332 között, hanem 332 és 334 között ment végbe.¹² Ezután válhatott szükségessé a nagyobb arányú római katonai jelenlét az Alföldön, amit a sáncok építése feltételez, korábban ugyanis a szarmaták ezt nyilván nem tűrték volna el. Ezért úgy vélem, a Csörsz-árokrendszer megépítése nem Constantinus 322-es hadjáratához köthető, mint azt többen korábban feltételezték, hanem a 332-334-es szarmata polgárháborúhoz, ami olyan nagy arányú népességcsökkenést okozott az Alföldön, hogy annak következtében az ott élő szarmaták katonai erőforrásai drasztikusan csökkentek, és ezért vált szükségessé a római beavatkozás a 322-es segélynyújtási szerződés és a birodalom stratégiai érdekei miatt.

A 322-től érvényben lévő szerződés szerint, ha a gótok támadták a szarmatákat, a rómaiak a szarmaták oldalán beavatkoztak, persze ezért cserében azok nem támadtak a római provinciákra. Ez a szisztéma 10 évig biztosította a nyugalmat, és 332-ben is működött, de az azt követő események szükségessé tették a változást.

332. elején nagy erejű gót támadás érte a szarmatákat, akik a római segítségnyújtás ellenére is válságos helyzetbe kerültek. Ezért egy váratlan és a későbbi eseményekre nagy hatást gyakorló döntést hoztak, felfegyverezték a *limigantest*.¹³ A szarmata társadalom ugyanis két nagy csoportra oszlott ebben a korban: a szabad *arcaragantesre* és a szolgáló *limigantesre*.

10 MÓCSY-FITZ, 1990. 47. / MÓCSY, 1974. 108.

11 VISY, 2000. 128. / TÓTH, 1980. 132-133. / SOPRONI, 1969. 46-48. / SOPRONI, 1978. 116, / FÜLÖP, 1976. 132-133. / SOUTHERN-DIXON, 2000. 27. De az utóbbiak inkább a diocletianusi eredet felé hajlanak.

12 MÓCSY-FITZ, 1990. 47. / MÓCSY, 1974. 110-111.

13 MÓCSY-FITZ, 1990. 47. / MÓCSY, 1974. 109. / VÁRADY, 1961. 37.

A forrásokból az is egyértelműen kiderül, hogy a *limigantes* nem rendelkezett fegyverviselési joggal, különben nem tekintették volna jelentős eseménynek felfegyverzését és hadba hívását. Ebből arra következtethetünk, hogy a vagyonosabb, előkelő *arcaragantes* kiváltsága és kötelessége volt a fegyverviselés és a háborúzás, mivel csak ők tudtak vagyonuk révén drága, a szarmatákra jellemző páncélos lovasságot kiállítani.¹⁴ A későbbiekben is a *limigantes* fegyverereje döntően gyalogságból állt, ezért biztosan állíthatjuk, hogy a szarmata haderő legütőképesebb fegyvernemét, a lovasságot, az *arcaragantes* adta.

A *limigantes* felfegyverzése tehát döntő elhatározás volt. A gótokkal való összecsapás végül római-szarmata győzelemmel végződött 332. április 20-án, de ennek ellenére nem hallgattak el a fegyverek az Alföldön.¹⁵ A *limigantesnek* ugyanis esze ágában sem volt visszaszolgáltatni a fegyvereket, és fellázadtak az *arcaragantes* ellen. A véres polgárháború 332 és 334 között dühöngött, ami az *arcaragantes* vereségével és teljes emigrációjával végződött. Nagy számban menekültek az *arcaragantesek* a victofálokhoz, taifálokhoz és kvádokhoz is, ám a legnagyobb csoportjuk a források szerint, mintegy 300 ezren a Római Birodalomban keresett új hazát.¹⁶ Bár ez a szám nyilvánvalóan túlzó, de egy 100 ezer főt meghaladó menekültáradat elképzelhető.¹⁷ A polgárháborúba persze mind a gótok, mind a rómaiak beavatkoztak. Végül 334-ben a rómaiak stabilizálták a helyzetet, a gótokra és a szarmatákra is vereséget mértek, de a körülmények olyannyira megváltoztak, hogy a korábbi rendszert már nem lehetett visszaállítani, ezért egy új szisztéma kialakítása vált szükségessé.

Az árokrendszer építése és feladata

Felvetésem szerint a sáncárok-rendszer belső vonalát 334/335-ben, a szarmata polgárháború után kezdték el építeni, a munkálatok pedig évekig elhúzódtak. Azt, hogy pontosan meddig tartottak az építkezések,

---

14 VÁRADY, 1961. 37. / AM. XVII./12.1.

15 MÓCSY-FITZ, 1990. 47.

16 AM. XVII./12.4. / MÓCSYI-FITZ, 1990. 239-240. / VÁRADY, 1961. 37. / SOUTHERN-DIXON, 2000. 47.

17 VÁRADY, 1961. 37.

nem tudjuk, csak abból indulhatunk ki, hogy maga az árokrendszer mintegy 60 – 65 000 négyzetkilométernyi területet vesz körbe, ami a régészeti leletek tanulsága szerint a IV. századi szarmata szállásterületeknek felel meg. Az egész, kb. 1200 km hosszú védelmi rendszer megépítéséhez mintegy 10 millió köbméter földet kellett megmozgatni. Korábban úgy vélték, hogy ez évi 120 munkanappal számolva 83 300 ember egy év alatt felépíthette az egész rendszert. Ez azonban kevésbé valószínű, tekintve, hogy sem a Római Birodalom, sem pedig az Alföldön élő szarmaták nem nélkülözhetek ekkora tömegű munkaerőt saját gazdaságukból. Ráadásul ma már azt is tudjuk, hogy nem egyszerre építették az összes védelmi vonalat, hanem először az úgynevezett belső vonalat építették ki, ami kb. 600 km hosszú. Számításaim szerint ezt a belső védelmi vonalat 8 – 10 000 ember, évi 120 munkanappal 4-5 év alatt építhette meg. Feltevésemet alátámasztja, hogy ha a sáncok építését a szarmata polgárháború után kezdték, akkor az 4-5 év múlva, körülbelül 339-re készült el. Ez pedig összefüggést mutat azzal, hogy a 338. júniusi sirmiumi egyezség értelmében Pannoniát birtokba vevő I. Constans (337-350) császár 339-bentöbb hónapot a térségben töltött, melynek során felvette a *sarmaticus* címet.¹⁸ A cím felvétele miatt a szakirodalom korábban egy kisebb szarmata-római háborút feltételezett 338/339 telén, de ezt a cím meglétén kívül semmi sem támasztja alá, és ha mégis megtörtént volna, akkor ez volna az egyetlen római-szarmata fegyveres konfliktus 334 és 356. között, minden előzmény és következmény nélkül. Az tehát, hogy 338/339 telén háborúra került volna sor, nem tartom valószínűnek, különösen azért, mert a *sarmaticus* jelző felvételét nemcsak háború, hanem más, a szarmatákkal kapcsolatos jelentős esemény is indokolhatta. A sáncrendszer belső vonalának ünnepélyes átadása pedig ilyen lehetett, és indokolhatta a császár hosszú pannóniai tartózkodását is. A belső sáncok megépítésének főbb munkálatai ezek szerint 334/335-339. között folyhattak.

Az építkezéseket római mérnökök irányították, sőt, a római csapatok részvételét sem lehet kizárni, de római őrsgnek a belső sáncok vonalán mindeddig nem akadtak a nyomára. Sokkal inkább az látszik valószínűnek, hogy római irányítás alatt álló szarmaták adták a sáncok

---

18 VISY, 2003. 207. / MÓCSY-FITZ, 1990. 47.

őrszemélyzetét.¹⁹ Ezt bizonyítja a Mezőszemere kismari-fenéki temető, ami ugyan a külső sáncok vonalán fekszik, de azt a tényt támasztja alá, hogy a sáncok védelmére katonai telepek jöttek létre.²⁰ A temető sírjainak 59%-ban nyugodott felnőtt férfi 33%-ban nő és csak 4%-ban gyermek. (A maradék 4% azonosíthatatlan.)²¹ Ezen felül a sírok 64%-ban találtak fegyvert, ami rendkívül magas aránynak számít.²² A fegyveres sírok és a férfisírok kiugróan magas száma, a kevés női és a szinte elhanyagolható számú gyermeksír azt sugallja, hogy itt egy katonai telep temetőjével van dolgunk, melynek elhelyezkedése és kora kétségtelenné teszi a sáncrendszerrel való összefüggést. Arra, hogy az említett temetőhöz tartozó katonai telepen szolgálatot teljesítő szarmata harcosok valamilyen szintű római irányítás alatt álltak az utal, hogy bár a férfiakat szarmata szokás szerint helyezték a sírba, római katonai övet viseltek.²³ Itt tehát egy olyan szarmata csoport katonai telepének temetőjével van dolgunk, melyet a rómaiak saját parancsnokságuk alatt határőrizetre köteleztek a Csörsz-árok mentén. Azt, hogy voltak ilyen csoportok, megerősíti a történetíró, Ammianus Marcellinus egy megjegyzése 358-ra vonatkozóan, Rumo, Zinafer és Fragiletus szarmata előkelőkkel kapcsolatban, akik: „megesküdtek, hogy a jövőben vonakodás nélkül teljesítik a parancsokat.”²⁴ Vagyis ezek az előkelők és alattvalóik már 358 előtt is római parancsokat kaptak, amiket korábban vonakodtak teljesíteni. Rumo, Zinafer és Fragiletus alattvalói ezért szerintem a sáncok közelében éltek, és római parancsnokság alatt lehettek szolgálatra kötelezve.

Ezek szerint már 334 és 358 között is voltak olyan szarmata csoportok, melyek római irányítás alatt a sáncok védelmére voltak kötelezve. Ezeknek az előjárója talán *Praefectus legionis, Transiacinco* volt, bár ennek a tisztségnek a létezése csak a 360-as évektől bizonyított.²⁵

19 VISY, 2003. 209.

20 ISTVÁNOVICS-KULCSÁR, 2001. 189. / VISY, 2003. 209.

21 VISY, 2003. 209.

22 VISY, 2003. 209. Az alföldi szarmata sírok ¼-ben lehet fegyvereket találni átlagosan. KULCSÁR, 1998. 64.

23 ISTVÁNOVICS-KULCSÁR, 2001. 189. Az öv fontos principium volt a római hadseregben. GOLDSWORTHY, 2004. 119. SOUTHERN-DIXON, 2000. 118-121.

24 AM. XVII./12.3.

25 NOT.DIG. OCC. XXXIII. 65. / MRÁV. 1999. 86.

Római katonai ellenőrzés az Alföldön

A constantinusi rendezés mintegy két évtizedre biztosította a békét a térségben 335-356 között. Az 50-es évek első felében azonban úgy tűnt, hogy homok került a gépezetbe, és ez két egymással összefüggő tényezőben mutatkozott meg. Az első a sáncrendszer védelmének meggyengülése volt, amit a Magnentius elleni hadjárat, valamint az alemannok és a perzsák elleni háborúk idéztek elő, mivel ezek jelentős csapatelvonásokkal jártak a Közép-Duna vidéken. Ezen kívül a Tiszántúlon csökkent a szarmaták népessége, ami minden bizonnyal tovább gyengítette a védelmet. A második tényező a germán elemek megjelenése volt a sáncokon belül, a Maros-Körös közén a 350-es években.²⁶ A germánok megjelenése a sáncokon belül nem feltétlenül jelent erőszakos betelepülést, inkább beszivárgásról lehetett szó, azaz a germán csoportok egyszerűen kihasználták a védelem gyengülését, és a szarmaták által elhagyott jó termőterületekre vonultak.

A germánok megjelenése a Maros-Körös közén sértette a szarmaták érdekeit, de legfőképpen a Bánátban élőkét, akik szomszédosak voltak azokkal a területekkel, ahová a germánok települtek. Elégedetlenségük érthető is, hiszen a sáncrendszer és a római szövetség célja éppen a germánok távortartása volt. A constantinusi rendszer ezért felbomlott. Az elégedetlenséget pedig a kvádokhoz és a victofálokhoz menekült előkelők ki akarták használni a hatalmuk visszaszerzésére, aminek szarmata polgárháborúban való elvesztését a constantinusi rendszer tartósította. Ezért, amikor a rendszer megbukni látszott, az *arcaragantes* értelemeszerűen elkezdte előkészíteni visszatérését. Politikai alap gondolatuk az volt, hogy a rómaiak nem tartották be az ígéretüket, nem tartják távol a szarmata területektől a germánokat, ezért szakítani kell Rómával, és vissza kell állítani a 332/334 előtti állapotokat, vagyis az *arcaragantes* hatalmát az Alföldön.

A tényleges cselekvésre végül 356/357 telén került sor, amikor is a taifálokhoz, victofálokhoz és a kvádokhoz menekült szarmata előkelők akcióba léptek, és rázúdultak Moesiára és Pannonia Secundara. Mócsy szerint is az emigráns arcaraganestől indultak a zavargások 356-357-ben.²⁷ A szarmaták mellett a kvádok is akcióba léptek, és megtámadták

---

26 SOPRONI, 1969. 47.

27 MÓCSY, 1974. 120.

Valeriat, így már Brigetiotól a Vaskapuig 20 év után újra lángba borultak a római tartományok. Ezek után persze a sáncokon belüli szarmaták (limigantes) is Róma ellen fordultak.²⁸

A rómaiak számára nyilvánvaló volt, hogy a problémának mélyebb gyökerei vannak, és ezért megérett az idő arra, hogy új alapokra helyezték biztonságpolitikai rendszerüket a térségben. 357 őszén a II. Constantius ezért érkezett Sirmiumba, ahol a fő hadműveleti bázist állították fel. A tárgyalások azonban elhúzódtak, ezért a római hadigépezet csak 358 tavaszán léphetett működésbe. Március második felében és április elején két római sereg tört be a szarmata területekre, az egyik délről Sirmium, a másik északról Aquincum felől. Ez utóbbi feladata lehetett a szarmaták és kvádok szétválasztása, illetve egyesülésük megakadályozása, mialatt a déli, a császár parancsnoksága alatt álló sereg csapást mér a szarmata területek központjára.

A hadműveletek során a rómaiaknak sikerült legyőzni a szarmatákat és a kvádokat is, és így neki tudtak kezdeni az új szövetségi rendszer kialakításának. Első lépésként kijelöltek egy napot a szarmatákkal folytatandó tárgyalásokra, melyen a fontosabb szarmata vezetők megjelentek.²⁹ Zizais volt a szarmata delegáció vezetője, aki minden bizonnyal a sáncokon belüli szarmaták vezére volt a háború alatt. Zizaison kívül más szarmata vezérek is megjelentek, név szerint: Rumo, Zinafer és Fragiledus.³⁰ Pontos rangjuk nem tisztázott, Ammianus leírása alapján Zizais alá tartoztak, de akkor nem lehet értelmezni önálló követelésüket és szereplésüket a tárgyalásokon. Valószínűbb, hogy Ammianus itt a későbbi viszonyokat vetíti vissza a tárgyalások idejére, hiszen Zizais csak ezután nevezte ki a császárt az összes, az Alföldön élő szarmata élére, ezért Rumo, Zinafer és Fragiledus még mint szuverén, Zizaistól független szarmata csoportok vezetőiként vettek részt a tárgyalásokon. Ilyen minőségükben *deditiot* szerettek volna kieszközölni a császárnál, vagyis azt, hogy területeikkel együtt csatolják őket a római birodalomhoz.³¹ Nem bevándorolni akartak tehát a birodalomba, hanem földjükkel együtt részévé válni annak. A császár ezt a kérést visszautasította, és helyette túszoikat követelt, valamint azt,

---

28 AM. XVII./13.1

29 AM. XVII./12.3.

30 AM. XVII./12.3.

31 AM. XVII./12.3. ISTVÁNOVICS-KULCSÁR, 2001. 181.

hogy a jövőben vonakodás nélkül teljesítsék parancsait.³² Ez utóbbi kitétel arra mutat rá, hogy a három előkelő szarmata már korábban is engedelmességgel tartozott a rómaiaknak, s kapott tőlük parancsokat. Ahogy erre már korábban is rámutattam, Rumo, Zinafer és Fragiladus alá olyan csoportok voltak rendelve, melyek olyan területeken éltek, ahol már korábban is római katonai irányítás volt életben, és ezért különböző katonai szolgáltatásokra voltak kötelezve. Ilyen csoportok 358 előtt leginkább a belső sáncok körzetében élhettek.

A békekonferenciára utolsónak érkezett meg Araharius kvád előkelő, akinek azért kellett megjelennie a szarmata kérdést rendező gyűlésen, mert a transiugitanusok szarmata fejedelme, Usafer az ő alattvalója volt.³³ A transiugitanusok egy kvád és szarmata elemek keveredéséből létrejött törzs volt, melynek szállásterületei a belső sáncok vonalától az Ipoly folyóig terjedtek. Az általuk lakott területeken nem lehetett meghúzni a határt a szarmata és a kvád települések között a nagyarányú keveredés miatt. 358-ban, amint láttuk, a transiugitanusoknak szarmata vezetőjük volt, Usafer, aki Araharius kvád vezér alattvalójaként, az ő kíséretének tagjaként volt jelen a konferencián is. Először még a császár elé sem engedték, amikor az Arahariusszal tárgyalt, ám ez nem volt véletlen. Miután Arahariusszal végeztek, mindenki nagy meglepetésére Usafert szólították a császár elé. Arahariusnak persze ez nem tetszett: *„Araharius hevesen tiltakozott ez ellen, mondván, hogy az általa szerzett békét ki kell terjeszteni Usaferre is, aki alá van neki rendelve, és megszokta, hogy az ő parancsainak engedelmeskedjen.”*³⁴ Araharius követelését persze figyelmen kívül hagyták, és Usafert kivették a hatalma alól. Ezt arra hivatkozva tették, hogy a *„sarmatákat, akik mindig római fennhatóság alatt álltak, fel kell szabadítani az idegen uralom alól.”*³⁵ Ez a megjegyzés utal arra, hogy már 359 előtt is voltak olyan szarmata csoportok, akik római parancsnokság alatt álltak, mint Rumo, Zinafer és Fragiladus népe, ezen kívül azonban egy másik fontos dolgot is kimondtak ezzel a határozatukkal a rómaiak. Ez a kijelentés ugyanis azt jelentette, hogy a transiugitanusokat szarmatáknak tekintik, aminek nyilvánvalóan az a tény lehetett az alapja, hogy szarmata

---

32 AM. XVII./12.3.

33 AM. XVII./12.3. / MRÁV, 1999. 83.

34 AM. XVII./12.3.

35 AM. XVII./12.3.

vezérük volt az adott időpontban. Később, mint látni fogjuk, ennek a felfogásnak döntő szerepe lesz Valentinianus politikájában.

Az egyes törzsfőkkel folytatott tárgyalások után sor került az általános rendezésre, ennek során pedig gyökeres változások következtek be. Rehabilitálták az *arcaragantest*, akik: „*Miután sérelmeiket előadták, kegyelemben részesültek a római hatalom védőszárnyai alatt. Ezután biztosítékokat kértek szabadságuk visszanyerésére. A császár a sarmatákat ért méltánytalanságon megindulva összehívta őket, és az egész sereg előtt nyájas szavakkal fordult hozzájuk. Kijelentette, hogy mostantól fogva csak neki és a római hadvezéreknek tartoznak engedelmességre.*”³⁶ Ezt követően a császár Zizaist iktatta be a szarmaták királyának. A gyakorlatban így a hatalmát visszanyert *arcaragantes* római protektorátus alá került, az Alföld egésze ez által pedig római katonai ellenőrzés alá. Ez abban realizálódott, hogy a szarmaták a római hadvezéreknek is engedelmességgel tartoztak, ami túlmutat a névleges, császárnak való engedelmességen. Az *arcaragantes* így visszanyerte hatalmát, sokan közülük ezért visszaköltöztek a birodalomból és a környező népektől az Alföldre.³⁷

Itt elérkeztem egy olyan ponthoz, amelynél vissza kell utalnom a már említett *Praefectus Legionis, Transiacinco* tisztségére, amivel kapcsolatban korábban már megállapítottam, hogy létrejöttét csak 358 után tartom valószínűnek.³⁸ Ez a tisztség ugyanis egy legkésőbb 365-ben összeállított jegyzékben szerepel, ezért jóval korábbi létezése is feltételezhető, de nem bizonyítható. Mráv Zsolt szerint a *Praefectus Legionis, Transiacinco* az Aquincum előterében lévő római katonai igazgatás alatt álló terület előljárója volt.³⁹ Ilyen zóna létét persze 335-358 között sem zárhatjuk ki egyértelműen, de véleményem szerint a konkrét tisztség létrehozása leginkább a 358-as rendezéshez köthető, és összefüggésben áll Ammianus azon közlésével, mely szerint a szarmatáknak római parancsnokoknak kell engedelmességniük.⁴⁰ Mivel ez a 358-as rendelkezés és az ezt követő pár évben felbukkant új, a

---

36 AM. XVII./12.4.

37 VÁRADY, 1961. 37.

38 NOT.DIG. OCC. XXXIII.65.

39 MRÁV, 1999. 86.

40 AM. XVII./12.4.

szarmata területek felett felügyeletet feltételező tisztség szoros logikai összefüggést mutat.

I. Valentinianus terve

A 364-ben trónra került I. Valentinianus császár külpolitikájában kulcsszerepe volt a birodalmi határvédelem megerősítésének, ahogy ezt Ammianus is megállapította: „*Valentinianus ugyanis uralkodásának kezdetétől fogva dicséretes, de túlzott buzgalommal iparkodott a határokat megerősíteni.*”⁴¹ Sok helyen építtetett új erődöket és egyéb létesítményeket, az is tény, hogy a ma ismert római határvédelemhez kapcsolható objektumok jelentős részét ekkor építették, vagy legalábbis felújítási munkálatokat végeztek benne.⁴² Ahogy arra már Ammianus is utalt, Valentinianus időnként túlzott buzgalma miatt több kárt okozott a római biztonságpolitikának, mint amennyi hasznot az általa végeztetett munkálatok hoztak. Sőt, még ha közvetett módon, de egy ilyen elhibázott döntés vezetett a halálához is.

Valentinianus gyakran csak a római érdekeket tartotta szem előtt, és ezért döntései végrehajtását nem készítette elő megfelelően diplomáciailag. Nem egyszer úgy vágott bele a védelmi vonalak barbár területekre való előretolásába, hogy az ott élő népekkel előzőleg nem egyeztetett. Természetesen ennek súlyos következményei lettek, mint például 369-ben, amikor: „*Terveinek megvalósításához azt tartotta a legcélravezetőbbnek, és el is határozta, hogy a Rajnán túl, a barbárok területén Pirus hegyen sebtében egy erődöt építtet.*”⁴³ Persze mindezt az ott élő alemannok megkérdése nélkül, ami végül az erődöt építő katonák lemészárlásához vezetett. Mindezekből azonban nem sokat tanult Valentinianus, a 370-es évek elején ugyanis előállt a Csörsz-árokrendszer előretolásának tervével, ami a gyakorlatban külső sáncok megépítését jelentette. Ez a Duna-Tisza –közén a belső sáncoktól 10-20 kilométerre északra egy új sáncvonal kiépítésével járt, aminek következtében transiugitanus területek kerültek az új védelmi rendszeren belülre, és ez volt a későbbi események elindítója.⁴⁴

---

41 AM. XXIX./6.1.

42 VISY, 2000. 108-111.116-118.

43 AM. XXVIII./2.2.

44 MRÁV, 1999. 84. 86-87.

Ahogy azt már említettem, a transiugitanusok egy kvádokból és szarmatákból álló törzsszövetség volt, a belső sáncok vonalától északra. 358-ban II. Constantius a transiugitanusok szarmatáknak minősítésével kivette őket a kvád Araharius uralma alól, és római védnökség alá kerültek.⁴⁵ Ez a védnökség azonban a valóságban soha sem realizálódott, a rómaiak protektorátusa nem terjedt ki a sáncoktól északra, és nincs arra utaló jel, hogy 358-370 között kísérletet tettek volna a kiterjesztésére. Talán pontosan a területre jellemző kibogozhatatlan etnikai viszonyok miatt nem került erre sor. A transiugitanusok a gyakorlatban kvád érdekszférában maradtak 358 után is egy fajta köztes zónaként a sáncok és a kvád állam között. Úgy tűnik, Róma hallgatólagos beleegyezése mellett a kvádok a 370-es évek elejére integrálták a területet, azokat a területeket, amelyeket Valentinianus utóbb minden tárgyalás nélkül kisajátított és amelyekről megkezdtek a kvád lakosság szisztematikus elűzését. Ezt Valentinianus abban az esetben tehetette meg, ha az említett területeket valami miatt rómainak foghatta fel, ahogy azt Ammianus is írja: „*A quadusok földjét az Ister folyón túl már római tulajdonnak tekintette, és megerősített táborokat építtetett.*”⁴⁶ Márpedig a transiugitanus földet római uralom alá tartozó területnek csak az Usaferrel és Arahariusszal kötött 358-as szerződés alapján lehet tekinteni. Mivel a rómaiak e szerint a szerződés szerint szarmatának tekintették a transiugitanusokat, érvényesnek gondolhatta Valentinianus az alföldi szarmaták feletti római protektorátust rájuk is, és ezért úgy vélte, hogy senkitől sem kell engedélyt kérnie az építkezések megkezdésére. De akárhogy is értelmezzük a szerződést, azt semmilyen körülmények között nem lehet a kvádokra is vonatkoztatni, ezért kellett őket elűzni a területről, amit Ammianus maga is jogtalanak tartott, hiszen a kvádokkal kapcsolatban ezt írja: „*egy teljesen alaptalan koholmány folytán akarták elűzni saját földjeikről*”⁴⁷ A kvádok elűzését pedig két esetben lehet jogtalanak tartani. Először is a kvádok elűzésére a 358-as szerződés semmiféle jogalapot nem biztosít, mivel az csak a szarmatákra vonatkozott. Másodszor, a kérdéses terület az adott időpontban de facto Gabinius kvád király országához tartozott, akinek az uralmát Róma is elismerte,

---

45 AM. XVII./12.3.

46 AM. XXIX./6.1.

47 AM. XXIX./6.1.

márpedig tőle senki nem kért engedélyt a munkálatok megkezdésére és a lakosság kitelepítésére.⁴⁸

Mint láttuk, elég kétséges jogi háttérrel, de megindultak a sáncrendszer előretolásának munkálatai, melyet Illyricum főhadparancsnoka, Equitius (Aequitius) *comes et magister untriusque militiae* felügyelte, az építkezések tényleges irányítója a valeriai határszakaszon a provincia *dux*a volt. Ebben a tisztségben 371-ben történt változás, amikor is Terentius Frigeridus követte, aki 373-ig töltötte be ezt a hivatalt.⁴⁹ Nagyjából a két dux cseréjének időpontjára, vagyis 371-re tehetjük a nagyarányú építkezések megindulását, amit az ekkor épített objektumokból előkerült nagyszámú Frigeridus névvel ellátott bélyeges téglák is bizonyítanak.⁵⁰ A végül befejezetlenül maradt külső sáncokat ekkor kezdték el építeni, azonban az egyszerű vallumrendszer mellett katonai ellenőrzőpontok kiépítésébe is belefogtak a külső sáncok mentén. Ilyen ellenőrzőpontot tárt föl 1967-68-ban Soproni Sándor Hatvan-Gombospusztán.

A szóban forgó objektum három részből állt. Egy kerítés által körülvevett őrtoronyból, egy kéthelyiséges barakkból és az egészet körülölelő sáncárokrendszerből.⁵¹ Az őrtorony a kerítéssel együtt 14,87 x 15,70 méter alapterületű, elrendezése és arányai megfelelnek a limes mentén ugyanebben az időben épített más őrtornyok analógiájának.⁵² A toronytól mintegy 58 méterrel észak-nyugatra állt a 22,30 x 9 méteres, kéthelyiséges barakképület.⁵³ A barakk mérete nem valószínűsít egy kisebb szakasznál nagyobb védőrséget, vagyis egy késő római kiserőddel van dolgunk, melynek formája, építési stílusa és a benne talált bélyeges téglák (AP VALENTINI, FIG SAB) Valentinianusi építésre utalnak.⁵⁴ Elhelyezkedése alapján a kiserőd rendeltetése is egyértelmű, a külső sáncok vonalában egy átkelőhelyet kellett őrizni a Zagyván.⁵⁵ Már Soproni is megállapította, hogy a gyér leletanyagból következően a Hatvan-Gombospusztai őrállomás nem lehetett sokáig

48 MRÁV, 1999. 87.

49 LŐRINCZ, 1976. 104-105. / MÓCSY-FITZ, 1990. 85. / LŐRINCZ, 1999. 54.

50 LŐRINCZ, 1999. 53-57.

51 SOPRONI, 1970. 23.

52 SOPRONI, 1970. 17. / VISY, 2000. 116-118.

53 SOPRONI, 1970. 23.

54 SOPRONI, 1970. 21-22. 25.

55 SOPRONI, 1970. 17. / SOPRONI 1978. 81-86. / DEMÉNY, 1997. 5.

használatban.⁵⁶ Szerintem azonban ténylegesen soha nem is vették használatba megépítése után az objektumot, mivel az a rendszer, aminek a része lett volna, sohasem készült el.

Egy ilyen kis őrállomásnak önmagában messze a többi római objektumtól semmi értelme nem lenne, csak egy rendszer elemeként képzelhető el a megépítése. Ebből az következik, hogy a külső sáncok vonalán több ilyen őrállomást tervezhettek építeni, vagy építhettek meg ténylegesen is, de ezekből az említett példán kívül nem ismerünk másikat. Mindenesetre egy ilyen őrállomásból álló rendszernek szüksége volt egy olyan ellátó központra, ami a térségbe telepítendő csapatok központi bázisául szolgált. Ezt a szerepet nyilvánvalóan a Göd, Bócsa-Újtelepnél található nagyméretű késő római létesítmény volt hivatott ellátni.⁵⁷ Ezt az erődöt még Soproni azonosította, és a felszínen talált tegula töredékek alapján Valentinianus korára datálta.⁵⁸ De ásásokat nem végzett. Ma viszont Mráv Zsolt közelmúltban végzett ásatai alapján többet tudunk az erődről. Tudjuk, hogy építését Frigeridus hivatali idején kezdték, alapterülete 400 x 290 méter, alakja pedig ovális, és 12 méter átmérőjű kerek tornyokkal van ellátva.⁵⁹ Ezek alapján bátran állíthatjuk, hogy a kérdéses erőd a legnagyobb barbaricum római katonai létesítmény lett volna, ha valaha elkészül, hiszen ennek az építése is hasonlóan a pár évvel korábbi Prius-hegyi példához az alapozásnál félbeszakadt. Már csak mérete és fekvése miatt is ennek az objektumnak az építése sértette legjobban a transiugitanusok és a kvádok érdekeit. A Magyarország Régészeti Topográfiája 9 című könyv 4. térképe alapján ugyanis az erőd 3 kilométerre fekszik a Dunától és 7 kilométerre északra a belső sáncok vonalától, vagyis mélyen transiugitanus területeken belül, annak is a legsűrűbben lakott vidéke (Hartyán és Gombás patakok völgye) tőszomszédságában.⁶⁰

Egy ekkora, a sáncok előretolásával létrejövő védelmi rendszernek és a Göd, Bócsa-Újtelepnél fekvő erődnek jó összeköttetésre volt szüksége a Duna jobb oldalán álló római erődökkel. Ezért ekkor került sor a belső sáncok vonalától északra, vagyis a Dunakanyartól az Ipoly torkolatáig a

---

56 SOPRONI, 1970. 19.

57 SOPRONI, 1970. 27. / SOPRONI, 1978. 81-82. / MRÁV, 1999. 85.

58 SOPRONI, 1970. 27.

59 VISY, 2003. 198-200.

60 MRT 9. 4. térkép

megerősített átkelőhelyek kiépítésére, minden bizonnyal első lépésként még a nagyobb *barbaricum*i építkezések megkezdése előtt.⁶¹

A 371-374 között folytatott Csörsz-árokrendszer előretolásával kapcsolatos építkezéseket három csoportba lehet osztani:

1. sáncok, ellenőrzőpontok;
2. Göd, Bócsa-újtelepi erőd;
3. megerősített hídfők.

Ezek voltak tehát azok az objektumok, amelyek építése miatt a kvádoknak el kellett költözniük, és amik miatt mind formális, mind informális csatornákon keresztül tiltakoztak: „*Az ottani lakosok méltatlankodnak emiatt, de kezdetben csak óvatosan, követséggel és titkos tárgyalásokkal igyekeztek védekezni*”⁶² Ennek eredményeként Equitius ideiglenesen felfüggesztette a munkálatokat és vizsgálatot indított. Ám az udvari intrika közbeszólt.

Frigeridust ellenségei intrikáinak hatására 373-ban leváltották, és helyette Marcellianust lett a *dux* Valeriában, akinek bizonyítania kellett, ezért minden áron keresztül akarta vinni a császár akaratát, vagyis az építkezéseket be akarta fejezni.⁶³ 374. tavaszán ezért újra kezdték a munkálatokat, ami természetesen ismételten kiváltotta a kvádok tiltakozását. Marcellianus először hajlott a tárgyalásokra Gabinius kvád királlyal, ám az nyilván hamar kiderült, hogy az álláspontokat nem lehet egymáshoz közelíteni, ezért az ifjú *dux* végzetes lépésre szánta el magát. Meggyilkoltatta Gabiniust egy vacsorán.⁶⁴ A kvád király meggyilkolását nagyjából 374 májusára tehetjük, mivel tudjuk, hogy a gyilkosságot követő kvád támadás aratás idején, azaz júniusban érte a birodalmat.

A gyilkosság háborút robbantott ki a kvádok és a rómaiak között, ráadásul a szarmaták egy része is a rómaiak ellen fordult, nyilván a sáncrendszer előretolása miatt rájuk rótt kötelességek és a nagyobb arányú római katonai jelenlét miatt az Alföldön. A barbár támadás katasztrofálisan érintette a rómaiakat. A határvédelmet felmorzsozták, ebben minden bizonnyal szerepe volt annak, hogy a római egységek egy része nagy valószínűséggel a *barbaricum*i építkezéseken kellett, hogy

61 VISY, 2000. 50-51. 53. 54-55. / LŐRINCZ, 1999. 53-56.

62 AM. XXIX./6.1

63 LŐRINCZ, 1976. 104-105. / LŐRINCZ, 1999. 54. / MÓCSY-FITZ, 1990. 85.

64 AM. XXIX./6.2.

dolgozzon. A támadó barbárok két római légiót is megsemmisítettek.⁶⁵ A betöréssel járó pusztítás sokkolta a rómaiakat. A kvádok és a szarmaták hónapokig portyáztak Pannoniában addig, amíg egy nagyobb római sereget sem jelent a következő év elején Carnuntumban a császár vezetésével.⁶⁶

A 374-es kvád-szarmata betörés méltó választ kívánt római részről, ezért, amikor Valentinianus galliai csapatokkal megérkezett Carnuntumba 375 tavaszán, a római tartományokat pusztító barbárok visszavonultak saját földjükre, mert biztosak lehettek abban, hogy a császár büntető expedíciót fog vezetni azok megtámadására. A római csapatok támadására azonban még három hónapot várni kellett. A rómaiaknak a 375-ös hadműveletek során végül nem sikerült vereséget mérniük a kvádokra, ezért a háborút tovább akarták folytatni, csak hogy 375 novemberében egy, a kvádokkal folytatott béketárgyalás során Valentinianus agyvérzést kapott és meghalt. Valentinianus halála után a Csörsz-árok előretolása lekerült a napirendről. Egy év múlva, 376-ban pedig a gótok engedélyt kaptak a birodalomba történő betelepülésre, a 378-as hadrianapolisi csata után meg egyes gót-alán csoportok már Pannoniába is betelepültek, ezzel a Csörsz-árok rendszer elveszítette eredeti stratégiai rendeltetését, a barbárok birodalom határaitól való távoltartását.

---

65 AM. XXIX./6.4.

66 AM. XXX./5.1.

Felhasznált irodalom

1. AMMIANUS MARCELLINUS: Róma története. (Ford: Szepesy Gyula) Budapest, Európa, 1993.
2. BALÁS Vilmos: Alföldi hosszanti sáncok. Régészeti füzetek II./9. 1961.
3. DEMÉNY – Dittel Lajos: Hatvan-gombospusztai római katonai őrállomás emlékei. Hatvan városért alapítvány. 1997.
4. ERDÉLYI Balázs: Római katonai tábor a Tiszántúlon? In, Geodézia és Kartográfia 33. 131-133. (1981.)
5. FÜLÖP Gyula: Újabb tanulmányok a római érmék szarmatakori forgalmáról a mai Magyar Alföldön, In, Archeológiai Értesítő 10. 253-268. (1976)
6. GARAM Éva – PATAY Pál – SOPRONI Sándor: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. In: Régészeti Füzetek II./29. (1983) 7 – 140.
7. ISTVÁNOVICS Eszter – KULCSÁR Valéria: International connection of the Barbarians of the Carpatian Basin in the 1-5 centuries A.D. Jósa András Múzeum Kiadványa 47. Aszód – Nyíregyháza. 2001.
8. KULCSÁR Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai, Aszód, 1998
9. LŐRINCZ Barnabás: Die Duces der Provinz Valeria unter Valentinian I. (364- 375). Aregia 15. (1976) 99 – 105.
10. LŐRINCZ Barnabás: A későrómai hídfőállások bélyeges téglái Valeriában. In: Pannoniai kutatások (1999) 53 – 57.
11. MAKKAY János: Attila kardja, Árpád kardja. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1995.
12. MÓCSY András: Pannonia a késői császárkorban, Budapest, Akadémiai. 1974.

13. MÓCSY András: Pannonia a korai császárság idején, Budapest, Akadémiai, 1975.
14. MÓCSY András – FITZ Jenő: Pannonia régészeti Kézikönyve, Budapest, Akadémiai, 1990.
15. MRÁV Zsolt: „Valentinianus ... in ipsis Quadorum terris quasi romano iuri iam vindicatis aedificari praesidaria castra mandavit.” (Amm. Marc. XXIX./6.2) I Valentinianus kvád külpolitikája egy vitatott Ammianus Marcellinus szöveghely tükrében. In: Pannoniai kutatások (1999) 77–111.
16. MRÁV Zsolt: A Valeria Ripensis provincia határán létesített késő római kikötőerődök keletkezéséhez. In: A bölöcskei kikötőerőd, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, (2009) 51-71.
17. Notitia dignitatum occedunt notitia urbis Constantinopolitana et laterculi Provinciarum. (Not. dig.) Szerk: SEECK, Otto, Berlin, Berolini, 1876.
18. SOPRONI Sándor: Limes Sarmatiae. In: Archeológiai Értesítő 96 (1969) 43 –53.
19. SOPRONI Sándor: Késő római őrállomás Hatvan – Gombospusztán. In: Dolgozatok Heves megye múltjából. 1970. 17-29.
20. SOPRONI Sándor: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Der Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert. Budapest, Akadémiai, 1978.
21. SOUTHERN, Pat – DIXON R. Karen: Late Roman army. Routledge. Cambridge. 2000.
22. TÓTH Endre: Vítás kérdések Pannonia 4.szi-i történetében 1. Contra Acinco et Bononia, In, Antik Tanulmányok 27. 131-137. (1980.)
23. VÁRADY László: Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Budapest, Akadémiai, 1961.
24. VISY Zsolt: A Ripa Pannonica Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 2000.)

